

ANTTI SALMINEN

Hen

eli mietteitä troijalaisesta kanasta

SOKRATES Kuinka voit sä piiasta sanoa: ”Hän”, kuin mies hän oisi?

STREPSIADES Mut enhän mä sanonut ole, ett’ on piika mies.

SOKRATES Kyll’ oot. Ei piika ole ”hän”, vaan ”hänetär”.

STREPSIADES Ai kun taas tuo liikavarvas kolottaa, se vietävä!

SOKRATES Ei ”se”, vaan ”setär”!

– Aristofanes, *Pilvet*¹

Lehdon Joyce-käännöksen feminiinipronomini hen oli keskustelunaihe, miltei kirjallinen topos, jo ennen teoksen julkaisua. Kuten Lehto avaussanoissaan toteaa, hen ei kuitenkaan ole tuore keksintö, vaan sitä on aina aika ajoin yritetty kotouttaa kieleen. Tietyvästi ensimmäisten joukossa Ernst Lampén ehdotti vuonna 1926 hen-pronominin istuttamista suomeen selkeyden nimissä ja edistyksen mukavuudenhailuisessa hengessä:

”Siis tuumasta toimeen! Tehkäämme uusi sana kielellemme! Luo-kaamme hen sana [*sic*] merkitsemään naista, ja jälkeentulevat polvet meitä polvillaan kiittävät. Luonnontieteitten alallahan keksitään joka vuosi uusia ihmeitä, miksi ei kielitieteen alalla? Ulkonainen elämämme muuttuu yhtä mukavammaksi keksintöjen kautta, miksi emme keksisi mukavuutta puhekieleemme?”²

Hen ei toki viittaa englanniksi yksinomaan kanaan tai slangiterminä pimuun kuten monet käännöksestä äkämystyneet kommentaattorit ovat tulkinneet. Sanalla voidaan nimittää monia naaraspuolisia eliöitä (kuten hummereita ja mustekaloja). Ironista kyllä *hen*-muotoa on ehdo-

tettu aika ajoin ruotsin korrektiksi neutriksi. Syötti on nielaistu kokonaisena: henen onkin syytä ärsyttää, ja monin tavoin ärsyttävään kirjaan provokaatio sopii, mutta ärsytyksen syy löytyköön syvemältä. Sukupuolinen närkästys ja feministinen miehisen hänen perusteltukin kritiikki peittää nyt alleen käännösfilosofisen kysymyksen kielen luomisesta ja ”outouttamisesta itselleen”³ englannin ehdoilla.

Lehto toivoo alkusanoissaan, että hen-muotoihin totuttaisiin: ”Luotan että lukija piankin tottuu siihen [...] eikä saa siitä sielulle vahinkoa.”⁴ Mutta kana (tai hummeri, tai mustekala) ei noin vain lähde mielestä. Kompa on vanha: ”Älä ajattele pinkkiä korvasientä”. Kanan voi unohtaa, mutta sitkeän aivokummituksen tapaan se palaa nokkimaan lauseiden merkitystä. Erityisen vakuuttava peruste ei ole liioin, että ”Joycekaan ei muuten kavahtanut englannin pronomini-varaston karsuttamista”⁵. Uutuus ei tee autuaaksi sitä tosiasiaa, että Joycen kielipoliittiset motiivit olivat kovasti toiset kuin ne ovat uudessa käännöksessä. Lehto on kirjoittanut motiiveistaan kääntäjänä monta hyvää esseettä teokseen *Alussa oli kääntäminen*. Henkilökohtaisten lähtökohtien sijaan pohdin hieman, mitä henessä tapahtuu ja mitä se merkitsee.

Hen on kielitieteellisesti katsoen homonymi eli sana, jolla on toisistaan poikkeavia merkityksiä ainakin kahdessa kielessä. Toisinaan näkee käytettävän ilmiöstä arvottavaa nimeä ”väärät ystävät” (ransk. *faux amis*). Erimerkityksisten kirjoitusmuotojen yhteneväisyyttä kutsutaan homografiaksi. Kirjoitettuna henen erottaa *henestä*, jos vieras-

kielinen sana kursivoidaan. Henen tapauksessa merkintätapa, siis pronominin kuva, paljastaa sen merkityksen. Jos kielelliset sopimukset olisivat sitovia, henen kanastelevuuden (tai hummeriuden) aiheuttama pahennus syntyisi siis tästä pienestä kursiivisesta merkityshuojunnasta. Näin yksinkertaisessa kielessä emme onneksi elä.

Esimerkiksi vaikeissa filosofian käännöksissä jokin ”kääntymätön” keskeistermi jätetään toisinaan sikseen. Silloin halutaan vaikkapa kiinnittää huomiota sanan omaperäiseen merkityshorisonttiin, jolle ei löydy soveliaista vastinetta. Henen tapauksessa on toisin. *Ulysses* kokonainen nominiluokka jätetään kääntämättä istuttamalla suomeen (vanha) uudissana. Indoeurooppalainen rakenne tuodaan kieltenvälistä homonymista salakäytävää pitkin suomeen. Väärät ystävät paikkaavat kättä; länsimaisen kirjallisuuden vanhin tempu toimii aina. Närkästyneet suomalaiset paheksuvat Lehdon kanaa, vaikka näennäisen ärsyttävän ulkokuoren kätöksä piilee indoeurooppalaisen subjektimetafysiikan yksi ovelimmista erikoisyyksistä: arvottava persoonapronomi.

Suomen asemasanoille on luonteenomaista, että niiltä puuttuu muiden nominien kuvailuvoima ja luokittavat merkitykset. Kieltenväliset erot ovat huomattavia. Esimerkiksi japanissa on lukuisa määrä persoonapronomineja tilannekohtaisiin muodollisuuksiin ja halveauruksiin. Sen sijaan suomessa yksikön kolmas on kylläkin ihmisosainen, mutta vailla määreitä. ”Hän” on ihmisen hahmo, millainen tahansa, kuka tahansa. Indoeurooppalainen hen luo perustavan eron. Androgyyni ja ar-

Jyrki Siukonen:
Sönnkökives ja helisevä hullu (3/10)
François Rabelais,
Pantagruelin kolmas kirja

Jonimatti Joutsijärvi:
”makuuhuone nainen/ mies ja dog/
mukava mies” (4/10)
Eino Santanen, *Punainen seinä*

Risto Koskensilta: Näkeminen,
kokeminen, eläminen jne. (4/10)
Erkki Kiviniemi, *Tietön tie*

Maria Valkama:
Kulkijan koti, pako ja vapaus (1/11)
Herman Hesse, *Kulkija*

Pirjo Hassinen:
Räkänä pyykkiarkussa (1/11, netti)
Salman Rushdie, *Keskijön lapset*

Markku Lehtimäki:
Vanhan mestarin valitus (2/11)
J. M. Coetzee, *Huonon vuoden päiväkirja*

Päivi Mehtonen:
Ensyklopedinen minä (3/11)
Janne Nummela, Tommi Nuopponen
& Jukka Viikilä, *Ensyklopedia*

Antti Salminen:
Holografinen treema (4/11)
Harry Salmenniemi, *Runojä*

Anna Ovaska: Moskovassa, Saatanaa
odotellessa (1/12)
Mihail Bulgakov,
Morfiini ja muita novelleja

yks Kake: niikkärgate (2/12)
Juri Joensuu, Marko Niemi ja Harry
Salmenniemi, *Vastakaanon. Suomalainen
kokeellinen runous 2000–2010*

vaamaton hän, mies-nainen, on nyt vain mies. Lampénin tavoin henen käyttöönnoton voinee mieltää kielellisenä tarkennuksena, jopa parannuksena. Henen avulla me nyt tiedämme, ja tietähän meidän täytyy, ja mieluummin heti, kumpaa sukupuolta ihmishahmo kielessä edustaa.

Hen on toki oivaltava ratkaisu, se on takuulla auttanut kääntäjää monissa käännöksen ongelmakoissa. Mutta juuri tässä piilee syvempi ongelma. Esipuheessaan Lehto argumentoi, että ”tässä käännökset ’hän’, ’hänen’ jne. toisivat aiheetonta lisäämääryttä”⁶. Varmasti hämähä lisääntyisi, käännös vaikeutuisi, mutta eikö juuri tuo ”hänen hämähä” ole suomelle omaperäistä ja sellaisena arvokasta kielikokemuksen ainesta? Jos näin ajatellaan, henessä todistetaan perustavaa haltuunottoa, erästä kielellistä tapaa leikata maailman liha kahtia naisiin ja miehiin. Tällöin hen ei siis nimeä yksittäistä oliota, se nimeää kieltä sinänsä, tarkentaa kielenkäyttöä ja valaisee suomelle ominaisen nominatiivisen harmaan alueen. Eräänlaisena ”esinimenä” se luo suomen kieleen luokan, jota siinä ei lähtökohtaisesti, siis kokeuksellisesti, ole tähän asti ollut.

Kielet sekoittuvat ja läpäisevät toisiaan, ja se on yksi niiden hengittämisen tapa. Ajan myötä anglismit ja muut vieraslainat normalisoituvat. Kuten usein kuulee perusteltavan, kieli elää, ja kauan eläköönkin, mutta on syytä valpastua sille, mitä troijalainen kana on syönyt. Kielten rakenteellisen universalisoitumisen kritiikki ei tarkoita kohdekielen puhtauden tai autenttisuuden vaalimista. Päinvastoin: juuri universalisoituminen poistaa rosoja, kääntymättömiä eroja ja syö merkitysten moninaisuutta. Hen oirehtii siksi, että anglismina se on kertaluokaltaan massiivinen, muutoksena laadullinen ja rakenteellinen. Kysymyksiä herää. Millainen tilanteen tulisi olla, että mikään suomen omaperäinen rakenne kotoutuisi vaikkapa nyt brittienglantiin? Millä ehdoin ja arvoin suomen hämähä voidaan ymmärtää merkityksellisenä ja millä taas käännöksen valaiseva tehtävä myönteisenä? Millaista työtä hen-ra-

kenne tekee kielessä ja kokemuksessa tiedostamatta ja pyytämättä? Vastaukseksi näihin kysymyksiin ei riitä klassinen avantgarde-puolustus, että hen otetaan käyttöön, koska se on mahdollista, uutta tai kiinnostavaa.

*

Aloitussitaatissa Aristofaneen Sokrates perustelee liikvarpaan feminiinisyttä. Ajatuksen pohjalla on kenties muutakin kuin filosofijäärän (m.) šovinismia. Nimittäin toinen tapa paeta sukupuolen tarkkarajaisuutta ja löysyttää subjektin solmua on laajentaa monien alkuperäiskansojen tavoin ”sukupuolisuus” ihmisosan yli niin, että kahden erilaisen elämänvoiman kilvoittelusta tehdään ontologinen perusvire. Inhimillinen mieheys tai naiseus on vain erikoistapaus, kun maailma ymmärretään kahden erilaisen olemistavan leikin ansiosta syvältä rikkinäiseksi ja siksi eloisaksi. Kenties englantilais-trojialaisella kanallakin on juonensa lisäksi salaisuutensa.

Viitteet

- 1 Aristofanes 1952, 34.
- 2 Lampén 2011, 140.
- 3 Tämän tavoitteen Lehto toteaa omakseen vasten Tere Vadénin käsitystä, jota Lehdon mukaan luonnehtii ”usko vaikutteista vapaan autenttisen kielen mahdollisuuteen tai ideaaliin” (Lehto 2008, 200).
- 4 Lehto 2012, 8.
- 5 Mt.
- 6 Mt.

Kirjallisuus

- Aristofanes, *Pilvet. 5-näytöksinen huvinäytelmä* (Nefelai, 423 eaa.). Suom. V. Arti. WSOY, Helsinki 1952.
- Joyce, James, *Ulysses* (Ulysses, 1922). Suom. Leevi Lehto. Gaudeamus, Helsinki 2012.
- Lehto, Leevi, Vaikutteiden paradoksit: provinsialismi versus maailmanrunouden mahdollisuus. Teoksessa *Alussa oli kääntäminen*. Savukeidas, Turku 2008, 197–203.
- Lehto, Leevi, Suomentajan sana. Teoksessa James Joyce, *Ulysses* (Ulysses, 1922). Suom. Leevi Lehto. Gaudeamus, Helsinki 2012, 7–12.
- Lampén, Ernst, *Kielipakinoita* (1926). Otava, Helsinki 2011.